

УДК 37.01

DOI 10.58649/1694-8033-2025-1(121)-11-16

АСИПОВА Н.А.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

АСИПОВА Н.А.

КНУ имени Ж. Баласагына

ASIPOVA N.A.

KNU named after J. Balasagyn

**КЫРГЫЗСТАНДА ИЛИМИЙ ПЕДАГОГИКАНЫН ТҮПТӨЛҮШҮ
ЖАНА АНЫН КӨРҮНҮКТҮҮ ӨКҮЛДӨРҮ**

**ОСНОВАНИЕ НАУЧНОЙ ПЕДАГОГИКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ И ЕЕ ВИДНЫЕ
ПРЕДСТАВИТЕЛИ**

**THE FOUNDATION OF SCIENTIFIC PEDAGOGY IN KYRGYZSTAN
AND ITS PROMINENT REPRESENTATIVES**

Кыскача мүнөздөмө: Макаланын максаты Кара кыргыз автономиялуу облусу уюшулган 100 жыл аралыгында Кыргызстанда педагогика илиминин тарыхый-маданий жактан түптөлүшүнүн социалдык-маданий өбөлгөлөрү жана анын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн педагогика илиминдеги ордун ачыктоого багытталган. Кыргыз элинен чыккан алгачкы агартуучуларынын аталган илимий тармакты өнүктүрүүгө кошкон салымы жана ошол кездеги билим берүүгө байланыштуу орунттуу маданий окуялар жөнүндө сөз болот.

Аннотация: Целью данной статьи является раскрытие историко-культурных предпосылок и места видных кыргызских просветителей в развитии педагогической науки за 100 лет с момента образования Кара-Кыргызской автономной области. Речь идет о вкладе первых кыргызских просветителей, вышедших из народа, а также о знаковых культурных событиях того времени, связанных с развитием данной научной отрасли.

Abstract: The purpose of this article is to reveal the historical and cultural prerequisites and place of prominent Kyrgyz educators in the development of pedagogical science over 100 years since the formation of the Kara-Kyrgyz autonomous region. We are talking about the contribution of the first Kyrgyz educators who came from the people, as well as about the significant cultural events of that time associated with the development of this scientific field.

Негизги сөздөр: кыргыз мамлекеттүүлүгү; педагогика илими; кыргыз агартуучулары; билим берүү; алгачкы окумуштуу.

Ключевые слова: кыргызская государственность; педагогическая наука; кыргызские просветители; образование; первый ученый.

Keywords: kyrgyz statehood; pedagogical science; kyrgyz educators; education; first scientist.

Кыргыз Республикасынын тарыхында мындан 100 жыл мурун 1924-жылдын 14-октябрында Москвада Бүткүл Союздук борбордук аткаруу комитетинин (БАКтын) 2-сессиясы Орто Азия элдеринин улуттук-мамлекеттик бөлүнүшү жөнүндө чечим кабыл алган, ага ылайык Кара кыргыз автономиялуу облусу РСФСРдин курамына киргизилген [1]. Кара-Кыргыз автономиялуу облусунун түзүлүшү азыркы Кыргыз Республикасынын территориялык, саясий-экономикалык, маданий иденттүүлүккө багыт алуусуна, ал кездеги СССРдин курамында өз алдынча мамлекет катары саясий аренага чыгышына зор өбөлгө түзгөн. Мындай саясий статуска ээ болуу азыркы Кыргыз Республикасында маданияттын, илимдин, билимдин өсүп өнүгүшүнө түздөн түз таасирин тийгизген.

Буга байланыштуу “Тарыхтын татаал кезеңдеринде качан, кайда болбосун, калайык-калктар: биз кимбиз, кайсы түптөн келип чыкканбыз?...” [2, 39-б.] деген сыяктуу суроолорду коюп келген. Демек, Кыргыз Республикасынын 100 жылдык көз ирмеминде кандай жетишкендиктер, жетишпегендиктер болду? Коомдук жашоо-тиричиликтин кайсы багыттарында кандай өзгөрүүлөр болду? Илим, билим тармагы кандай абалда эле, кандай абалга жетти? сыяктуу суроолорду туудурбай койбойт. Анткени бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын жарандары, өзгөчө саясий-экономикалык, маданий, интеллектуалдык элита артка карап ойлонуу (рефлексия) менен заманбап шартты аңдап, “биз ким элек, ким болдук?”, келечектеги өз алдынча өнүгүү траекториябыз кандай болот? деген суроолорго жооп издеп жаткан учур.

Белгиленген көз караштан чыгуу менен Кыргыз Республикасында педагогика илиминин түптөлүшүнө учкай көз чаптырсак, Кыргызстанда илимий педагогиканын түптөлүшү байыркы кыргыз элинин көөнөрбөс ооз-эки байлыгында, төкмөлүк, акынчылдык өнөрүндө, бай-кедей таптык доорунда эл үчүн күйүп, бышкан демократ акындарыбыздын чыгармаларында орун алып, алгачкы кыргыз агартуучуларынын аты менен тыгыз байланышта экендигин көрүүгө болот.

Кыргыз эли Орто Азиядагы байыркы көчмөн калк болуу менен өз табыгый жашоо-тиричилик шартына ыңгайлашкан бай эмпирикалык таалим-тарбия тажрыйбасына ээ болгон. Элдик таалим-тарбиянын өзөктүү бөлүгү кыска жана нуска айтылган макал-лакаптардан баштап, миндеген саптарды камтыган Манас эпосу, жомоктор, уламыштар, табышмактар, айтыштар, элдик ооз-эки чыгармалар түрүндө сакталып келген. Андай ооз-эки чыгармалар тек гана тарбия эрежелерин камтыбастан, турмуштук (обыденный) байкоодон келип чыккан, кыргыз элинин айланадагы кубулуштарды түшүндүрүүсүн, чечмелөө аракеттерин, таалим-тарбияга байланыштуу эмпирикалык ой-тутумдарын, дүйнө таанымын, философиясын чагылдырып келген, кийинчерээк алар педагогика илиминин эмпирикалык казынасы түрүндө кабыл алына баштаган.

Элибиздин көөнөрбөс руханий дөөлөттөрүнүн катарында Манас эпосунун өзгөчө феноменалдуу энциклопедиялык ордун белгилеп кетүүбүз зарыл. Эпостун феноменалдуулугу – анын бүгүнкү күндө дагы өзүнүн таалим-тарбиялык маанисин жоготпостон жаштарды тарбиялоо каражаты катары кеңири колдонулуп келе жаткандыгында жатат. Өзгөчө жаштарды, жаш жоокерлерди мекенчилдикке тарбиялоодогу орду өтө зор. Манастын жети осуятын “...курсанттардын билимин өстүрүүдө биз ар кандай иш-аракеттерди жасап келүүдөбүз” [3, 26-б.].

Кыргызстанда педагогика илиминин түптөлүшү кыргыздардын Россияга кошулушунан кийин, орус-тузем мектептери ачылып, анда алгачкы кыргыз балдары орус тилинде билим алышып, орус маданиятына жакындаган билимдүү адамдар чыга баштаган мезгилге туш келет. 1884-жылдын 3-октябрында ал кездеги Пишпек уездинин азыркы Токмок шаарынан көп алыс эмес Каракунуз кыштагында биринчи орус-тузем мектеби ачылат [4, с. 127]. Белгилүү саясий ишмер, окумуштуу И.С. Болджурова белгилегендей ал мектептерде кыргыз мамлекетин түптөгөн белгилүү инсандар Ю. Абдрахманов, К. Тыныстанов, Б. Исакеев, Т. Айтматов, Х. Джиенбаев, Х. Шоруков, А. Шабданов, Тынаев ж.б. билим алышкан. Кийинчереек алардын ичинен белгилүү окумуштуулар чыккан [5].

Ошол эле мезгилде Кыргызстанда педагогика илиминин түптөлүшүнө кыргыз элинин ичинен чыккан араб тилинде билим алышып, татар, казак элдеринин маданияты, билими менен

жакындан тааныш болгон Осмоналы Сыдык уулу, Белек Солтоноев, Ишеналы Арабаев, Ибраим Абдырахманов сыяктуу кыргыз агартуучуларынын салымын айтпай кое албайбыз, жана аларга токтолуп кетели.

Осмоналы Сыдык уулу кыргыз элинин биринчи тарыхчысы болгон. Ал Кочкор өрөөнүндө ири манаптын үй-бүлөсүндө туулган. Алгачкы билимин диний насаатчы – молдодон алган. 1911-жылы Бухарада жогорку диний мектепти бүтүргөн. Ошол эле мезгилде орус тилин үйрөнүп, орус тилинде китептер окуп, көп жерлерде болуп, өз доорундагы өзбек, татар, казах агартуучулары менен таанышып, алган билимин кыргыз элинин агартуучулук ишине жумшоо аракетинде болгон. 1920-жылдары Пишпектин мектептеринде билим берүү менен алектенген, 1928-жылы сабатсыздыкты жоюууга чоң салым кошкон жана кыргыз тарыхын изилдөө боюнча көп эмгек кылган. 1913-жылы Уфа шаарында “Кыргыз элинин кыска тарыхы”, андан кийин “Кыргыз мейкиндигинин тарыхы” аттуу китептери басылып чыккан. Анын пикири боюнча тарых тек гана өткөндү үйрөтпөстөн, ал өткөн тажрыйбага таянып, азыркыны түшүнүүдө мааниси чоң экендиги жөнүндө айтып келген.

Андан кийинки кыргыз агартууларынан тарыхчы Белек Солтоноевду айтсак болот. Ал Чоң Кеминде төрөлүп, эрте жаштан жазууну үйрөнүп, Каракол, Пишпек шаардарында окуусун уланткан. 1890-жылдарда кыргыз элинин тарыхы менен кызыгып, уламыш, легендаларды чогулта баштаган жана орус, мусулман тарыхчыларынын эмгектери менен таанышкан. 1916-жылы Атаке бийдин болуштугунда болуштукка шайланган. Кайгылуу 1916-жылы Кытайга качып, 1917-жылы кайра келип, Кыргызстанда совет бийлигин орнотууга катышкан жана илимий мекемелерде иштей баштаган.

Б. Солтоноев “Кызыл кыргыз тарыхы” аттуу китебин жазган, ал китепте Манас эпосу, манасчылар, орто кылымдагы окумуштуу Махмуд Кашгари, жана белгилүү көрөгөч инсан Толубай сынчы, жан-жаныбар жана адам үчүн күйүп бышкан Асан-кайгы, көрөгөч, даанышман Калыгул, акындар Арстанбек жана Молдо Кылыч жөнүндө маалыматтар орун алган. Анын калемине көркөм адабий чыгармалар – аңгемелер жана ыр саптары таандык.

Педагогика илиминин түптөлүшүнө түздөн-түз салым кошкон агартуучулардын катарында Ишеналы Арабаевдин өзгөчө орду бар.

Арабай уулу Эшеналы (Арабаев Ишеналы) (1882-1938) – XX кылымдын илим, маданияттын көрүнүктүү өкүлү. 1882-жылы Кочкор районунун Күн-Батыш айлында туулган. Кочкордо билим алып, кийин Казандагы “Кусейин Медресесинде” андан соң Уфада “Талия Медресесинде” билим алган. Ал кыргыз авторлордун эмгектерин араб графикасы аркылуу кеңири таанууга салым кошкон. Анын редакторлугу астында 1910-жылы. Казанда Молдо Кылычтын “Жер титирөө жөнүндө баян” аттуу поэмасы жарык көргөн. 1912-жылы Оренбургта “Таза жазуу үлгүсү” басылып чыккан. И. Арабаевдин “Алифе йаки тоте окуу” аттуу китеби казак агартуучусу А. Байтурсунов менен бирге жазылып, педагогика илимин жаңы бийиктикке көтөргөн [6].

Кыргызстанда илимий педагогиканын түптөлүшү дегенде совет мезгилинин алгачкы жылдарында билим берүү системасы жаңы гана түзүлүп, мектептер ачылып, илимий-методикалык куралдарга болгон муктаждык күч алып турган кездеги маселелерди чечүүдөгү алгачкы кыргыз профессору Касым Тыныстановдун салымы зор болгон.

Касым Тыныстанов 1901-жылы 10-сентябрда Ысык-Көл облусундагы Чырпыкты айылында дыйкандын үй-бүлөсүндө жарык дүйнөгө келген. Атасы Тыныстан араб тамгасында анча-мынча окуп, кат-сабаты жоюлган адам болгон. Ал уулунун окууга болгон дилгирилигин байкап, жашы сегизге жеткенде айылдагы молдодон билим алууга жөнөтөт. Диний мектепте үч жыл арабча тамга тааныган соң Касым Сазановка айылында башталгыч мектепте окуп баштайт. Жаш кезинен эле илим-билимге, адабиятка катуу кызыккан Тыныстанов дароо эле окуучулардын алдыңкысы болуп чыга келет. Тилчини окуучулук кезинен бери жакшы билген окумуштуу Кусейин Карасаев “жаштайынан эле башкалардан айырмаланып турган таланттуу инсан эле” деп эскерген жайы бар. Бирок болочоктогу илимпоз үчүн айыл жергесиндеги жөнөкөй мектептер

берген билим жетишсиз эле. Мындан улам 1914-жылы өз мезгилинин эң алдыңкы окуу жайларынын бири болгон Каракол шаарындагы жергиликтүү орус мектебине кабыл алынат. Бул жерде орус тили, география, арифметика жана тарых жаатында сабак алат.

Жогорку билимди Ташкент шаарында ошол эле кезде Түркстан АССРинин Агартуу комиссариатынын алдындагы институтта алган. Аны 1924-жылы ийгиликтүү аяктап мекенине кайтат.

Совет доору жаңы гана орноп, сабаттуу инсандар жетишсиз кезде өлкөгө Касым Тыныстановдой адамдар абдан керек болгон. Андыктан 1925-жылы 24 жашында Кыргыз автономиялуу облусунун Академиялык Борборунун кыргыз бөлүмүнүн катчылыгына дайындалат. Алгач Каракол шаарында мугалимдерди даярдоо курстарынан өтөт. Андан соң ошол кездеги калктын сабаттуулугун көтөрүү үчүн Кыргыз педагогикалык институтунда мугалим болуп иштеп баштайт. Студенттерге сабак берип жүрүп **1932-жылы доценттик, 1936-жылы профессорлук наамын алат**. Ошентип мындай бийик илимий даражага жетишкен эң биринчи кыргызга айланат. 1920-жылдардын экинчи жарымында өлкө аймагында жаңы мектептер массалык түрдө ачылып баштаган кез эле. К. Тыныстанов дал ушул маанилүү маселелерди чечүүнү негизги жарандык-атуулдук милдети катары эсептеп, бул жаатта күн-түн дебей иш алып барат. Анын жыйынтыгында мурда саналуу болгон мугалимдердин саны 1933-жылы үч миңден ашат. Революцияга чейин өлкө аймагында 99 мектеп болсо, 1930-жылы саны 990-го жетет. Ошондой эле ал азыркы кыргыз орфографиясынын негизги принциптерин иштеп чыгып, тилибиздин тунгуч окуу китептерин, алгачкы грамматикасын жана тил илими боюнча кыргызча терминологиялык сөздүктү түзөт. Кыргыз тилин алгач араб алфавитине, андан соң латынчага жана акыркы болуп орус тамгаларына ылайыкташтырууга алгачкылардан болуп үндөп, бул жаатта эбегейсиз зор иштерди жасайт. 1924-жылы "Окуу китебин" түзүп, андан соң "Чоңдор үчүн алиппени", "Эне тилибиз", "Социалдык-экономикалык сөздүк", "Кыргыз тилинин морфологиясы" жана "Кыргыз тилинин синтаксиси" сыяктуу тилибиздин негизин түзгөн эмгектерди жаратат.

К. Тыныстанов 1937-жылы Москвада жүргөн жеринен чакыртылып, эч себепсиз партиядан чыгарылып, камакка алынат. 1938-жылы 5-ноябрда СССР Жогорку Аскер сотунун жабык жыйынында күнөөлүү деп табылып, атууга чечим чыгарылат. Өкүм эки күндөн кийин, 7-ноябрда, аткарылган [7].

Андан кийинки педагогика илиминин өнүгүшү педагогикалык маалыматтардын, ойлордун таркалышы, педагогика илиминин өнүгүшү 1924-жылы чыккан "Эркин Тоо" гезити менен тыгыз байланышта турат. Ал кездеги "Эркин Тоо" гезити тек гана маалымат таратуучу басылма болбостон, анын беттеринде ошол кездеги окуу-методикалык, окуу-тарбия иштери боюнча методологиялык негиз болуучу теориялык, практикалык алгачкы материалдар басылып турган. Ошентип, "Эркин-Тоо" "гезит-мектеп", "гезит-педагог" милдеттерин аткарып келген. 1926-жылы Бишкекте биринчи адистештирилген атайын басмакана ачылат жана ал жерде кыргыз тилиндеги алгачкы окуу китептери, окуу куралдар, методикалык куралдар басып чыгарыла баштайт. Алар "Алиппе", "Окуу үчүн китеп", "Арифметика", "Башталгыч география" окуу куралдар болгон. Ошол эле мезгилде 1928-1929-жылдары чоң адамдар үчүн алиппе, Х. Карасаевдин "Жаңылыктар" аттуу китеби, "Кыргыз тилин окутуунун методикасы", "Математиканы окутуунун методикасы", "Туура жазуу боюнча жетекчилик" ж.б. басылмалар жарык көрө баштайт.

"Эркин Тоо" гезитинен кийин 1928-жылы Т. Айтматов, К. Тыныстанов ж.б. демилгеси менен калктан акча чогултулуп "Жаңы маданият жолунда" аттуу адабий-педагогикалык журнал чыккан. "Жаңы маданият жолунда" журналынын чыгышы кыргыз адабияты менен кыргыз тилинде педагогика, методика илиминин дүркүрөп өнүгүшүнө зор өбөлгө түзгөн. Ал журналдын биринчи редактору Касым Тыныстанов болчу" [8].

Кийинчерээк бул журнал "Эл агартуу" республикалык деңгээлдеги журналга айланып, азыркы убакка чейин өзүнүн илимий-методикалык басылма катары милдетин аткарып келет.

20 жылдардан баштап республикада педагогикалык кадрларды даярдоо маселеси курчуй баштайт, ага көп сандаган мектептердин ачылышы себеп болгон. 1925-жылы Бишкекте алгачкы атайын орто берүүчү эл агартуу институту ачылып, ал жерде Кыргызстандын мектептери үчүн мугалимдер даярдала баштайт. Кийин 1928-жылы ал борбордук педагогикалык техникумга айланат, ошол эле жылдары Ошто – 1928-жылы, 1926-жылы Жалал-Абадда педагогикалык техникумдар ачылат. Азыркы учурда ал техникумдардын базасында ОШМУ, ЖАГУ университеттери ачылды.

1932-1933 окуу жылында 1500 мектеп, ал эми 1950-жылы 1700 мектеп ачылып Кыргызстандагы жогорку билимдүү мугалимдерге болгон муктаждык кескин өсөт. Буга жооп катары 1932-жылы биринчи жогорку окуу жай – Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институт ачылат, андан бир жылдан кийин Зооветеринардык институт ачылат. Бирок, жаңы ачылган окуу жайлар педагогикалык кадрларга болгон муктаждык зор болгондуктан Россия Федерациясынан көптөгөн адистер жибериле баштаган. Алардын катарында К.К. Юдахин, И.А. Батманов, Г.А. Сухомлинский, Ф.А. Турдаков ж.б. болгон.

Улуу ата мекендик согуш убагында 1941-1944-жылдарда Россиядан Кыргызстанга эвакуацияланган жарадарлардын, медициналык кадрлардын келиши, республикада медициналык орто жана жогорку окуу жайлардын ачылышына өбөлгө түзгөн.

Улуу ата мекендик согуш бүткөндөн кийин 1951-жылы Кыргыз педагогикалык илим изилдөө институту ачылат (азыркы КАО). КирНИИПтин биринчи директору болуп таланттуу илимпоз педагог Баки Кулдашевич Кулдашев дайындалган. Өткөн 100 жыл ичинде педагогика илими чоң баскычтарга көтөрүлүп, союздук деңгээлде жогору бааланган, СССРдин педагогикалык академиясынын академиги А.Э. Измайлов, ошол эле академиянын мүчө-корреспонденти болуп Балтабаева М.Р. тандалган. Аталган педагогика илимий борбордо өз учурунда 13.00.01 – жалпы педагогика адистиги боюнча илимдеринин докторлору И. Бекбоев, Л.А. Шейман, М.Р. Рахимова, Э.М. Мамбетакунов, Дж. Аманалиев, Д.Б. Бабаева, Н.А. Асипова, А. Алимбеков үзөңгүлөш, кызматташ болушкан. Андан кийин заманбап педагогика илими аталган илимдин докторлору С. Калдыбаев, А.М. Мамытов, М.Ж. Чоров, Н.К. Т.М. Сияев, Дюшеева ж.б., педагогика илимдеринин кандидаттары Н.И. Имаева, Үсөналиев С.Ү., Ж. Койчуманов, Т. Ормонов, Б. Апышев, Ж. Бешимов, А.И. Акулова, С.М. Саипбаев, Г. Токторов, М. Абдыкеримова ж.б. менен толукталган.

Жогоруда аты аталган педагогика илимдеринин көрүнүктүү өкүлдөрүнүн айрымдарынын салымын бир сөз менен аныктай турган болсок, төмөнкүдөй болмокчу. Педагогика илимдеринин докторлору: А.Э. Измайлов – Кыргыз Республикасында жана Орто Азиядагы педагогика жана билим берүү тарыхы боюнча ири адис; М.Р. Балтабаев – Кыргызстанда милдетүү жалпы билим берүүнүн ишке ашырылышын изилдеген; И. Бекбоев – Кыргыз мектептеринде математиканы окутууну илимий негизде чечүүгө зор салым кошкон; Л.А. Шейман – Кыргызстанда жана СССРде орус тилин окутуу методикасын иштеп чыгууга зор салым кошкон; М.Р. Рахимова – Кыргыз Республикасында мектепке чейинки билим берүү жана тарбиялоо иштери боюнча көрүнүктүү адис; Э.М. Мамбетакунов – окутуунун жана билим берүүнүн теориясы жана кыргыз мектептеринде физиканы окутуунун методикасы боюнча ири адис; Дж. Аманалиев – билим берүү тармагын уюштуруунун илимий негиздери боюнча адис; Д.Б. Бабаев – физика предметин илимий негизде окутууга зор салым кошуп келет; Н.А. Асипова – тарбия теориясы, өзгөчө көп улуттуулук шартында таалим-тарбия маселелери боюнча ири адис; А. Алимбеков, А.Т. Калдыбаева – кыргыз этнопедагогикасын илимий багыт катары изилдөөгө салым кошууда.

Бүгүнкү күндө жогоркулардын катарын педагогика илимдеринин докторлору: Г.Т. Карабалаева, Ө.А. Сманбаев, А.К. Чалданбаева, А.Ж. Ажыбаева, Н.К. Сартбекова, М.А. Мураталиева, Р.Т. Сулайманова, М. Колдошев толуктап турушат.

Ошентип, аты аталган окумуштуулар жана алардан кийинчерээк педагогика илимий багытында эмгектенип келе жаткан педагог-окумуштуулар бүгүнкү күндө өз доорунда

Кыргызстандагы педагогика илимине из салып кеткен алптардын жолун жолдоо менен педагогика илимин татыктуу улантып келе жатышат десек болот.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз автономиялуу облусу. – URL: <https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%8B%> (дата просмотра: 30.09.2024).
2. Асанов Ж.К. Түрк цивилизациясынын контекстиндеги Жусуп Баласагындын натурфилософиялык көз караштары // Ж. Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. Атайын чыгарылыш (S), 2019, 37-40-б.
3. Асипова Н.А., Кыдыралиев А.С. Үзгүлтүксүз билим берүү жана аскер институнун курсанттарын жаш жоокерлерди тарбиялоого даярдоо // Ж. Баласагын атындагы КУУнун жарчысы, №2 (114), 2023, 23-31-б.
4. Айтбаев Т.М. Историко-культурные связи киргизского и русского народа. – Фрунзе, 1954, с. 127.
5. Болджурова И.С. Кут билим. 16.04.2024. – URL: <https://kutbilim.kg/ru/>
6. Первые кыргызские просветители. – URL: <https://open.kg/about-kyrgyzstan/history/kyrgyzstan-as-part-of-russia/532-pervye-prosvetiteli.html>
<https://open.kg/about-kyrgyzstan/history/kyrgyzstan-as-part-of-russia/532-pervye-prosvetiteli.html> (Первые кыргызские просветители) (дата просмотра: 06.08.2024)
7. Алгачкы кыргыз профессору. Касым Тыныстанов тууралуу 8 факты. <https://sputnik.kg/20191107/kasym-tynystanov-tuuraluu-8-fakty-1046163425.html> (дата просмотра: 08.10.2024)
8. Дүйшөнбаев П. Улуттун рухун жандырган “Эркин Тоо” // Кыргыз туусу, 2024, 4 окябрь.

Рецензент: п.и.д., профессор Мураталиева М.А.